

Գ Ե Ղ Ե Ց Ի Կ Ի Ն Ա Ր Ժ Է Ք Ը

Ս Ե Ր Ս Է Ջ

Գրեթե չէի հետ ապրողը իմաստուն կ'ըլլայ, բնութեան վրայ խորհրդածողը բանաստեղծ։ Այվազովսքի վերլուծելով ալիքներուն խռովայոյզ եռուզեռուքները եղաւ ամենէն առաջնակարգ ծովանկարիչը. և ցոյց տուաւ որ Արուեստով կը սիրուի բնութիւնը։ Արուեստը գեղեցիկ աստուածութիւն մըն է որով կարելի է թափանցել բնութեան տիեզերական համայնապատկերին զաղտնի պերճութեան մէջ։ Երբ զմայելի հրաշակերտ մը տեսնենք, անյագօրէն սքանչանալու ենք անոր վրայ, և ահա նոյն առարկային հմայքը՝ փոխադրական հիւանդութեան թափովը՝ գեղեցկութեամբ մեր երևակայութիւնը պիտի վարակէ։ Գեղեցիկը թագուն է և ամէն տեղ. մեր կեանքին մէջ ալ կայ գեղեցկութիւն և տգեղութիւն. բանաստեղծին յղացումները գեղեցիկ սուտեր են, իսկ իրաւագէտին սուտերը՝ տգեղութիւն... Մտքին և երևակայութեան յղացումները երբ սիրուն յատկանիշ մ'ունին և սքանչացում ու հրապոյր ազդեն, անոնք գեղեցկագիտութեան երգի նօթերը կազմած կ'ըլլան։ Տէմիրճիպաշեան բանաստեղծ հոգի մըն է, նրբաճաշակ միտք մը, սակայն անձնասպան մըն է եղած գրականութեան մէջ։

Գեղեցկագիտութիւնը մերթ մեռելի սև պատանքով կ'երևնայ և կ'ուզէ յուզել. բայց մունջ կը մնայ. այդ դիտումով կը թրթռայ Ա. Խահակեանի քնարը.

«Լուռ գիշերին մտքիս դիմաց
Շատ ստուերներ ժողվան,
Բնկերներս՝ մեռած, կորած,
Հոգուս խորքով անց կացան։
Նրանց աչքերն՝ անյոյս, անսէր,
Սրտիս խորքը նայեցին,
Խոր վէրքի պէս սիրտրս բաց էր,
Նրանք այնտեղ սուզեցին...»

Այդ մունջ մնալը սակայն խօսուն է. ցաւագար գեղեցկութիւն... Տարակոյսը բանաստեղծին ոսկի մէկ լարն է, որուն դպելուն, գեղեցկութիւնը իր որոշ փուլին մէջ կը ծփայ. Աղանուր քերթողունին՝ տաւակոյսի երգերուն կը պարտի իր համբաւին մեծութիւնը. այդ երգերուն ճնշումին տակ ինքը ընկճուած է, ջախջախուած է, բայց լքումի հաւրուածներով է դարբնուած իր գեղեցկագիտական ճաշակը։ Ռուբէն Ուրբերեան իր տարակոյսի երգերուն մէջ՝ աւելի խրոխտ հոգեբանութիւն մ'ունի. կը ձայնէ պանդուխտ արծիւը, արևներու շողած տեղերը դիտելով կ'ըսէ.

«Մեր կը յանգի այս ուղին, գիշերաստուներ մթութեան,
կայս ելը մ'արդեօք վիհէն դուրս կասկածներու մուրումն.
Մեծ Անհունին կ'ուզեմ ես ընկերանալ յաւիտեան...»

Ըմրոսութիւն, տարակոյս՝ յոյսի գեղեցիկ մանեակով զօդուած
են հոս:

Ուրիշ խնդիր թէ հեղինակը իր խայտառղէտ ցոլքերը իր վրայ
կ'անդադարաձնէ օտարներէն... Որբերեան՝ Պայրենի Հարուսէն ներ-
շնչուած է: Պոռնիանց ոչ մէկ գեղեցիկ գործ պիտի արտադրէր, եթէ
հաստատարիմ թարգման չըլլար իր հայրենիքի ժողովրդական զգաց-
մունքին և հոգեբանութեան. գեղեցկագիտականը կը յաջողի գծերու
հարազատ կեդրոնացումով: Աւ. Ահարոնեան ունի համեստ շնորհք մը
զգացընելու վիշտը, բայց մեծ ճիգ մը կը թափէ՝ հայկական հոգեբա-
նութիւնը նկարագրելու համար, ջանքերուն վատնումը կը տեսնես և
կը ցաւես անյաջողութեան մէջ. ձեռն գեղեցկութիւնը ինքն իր մէջ,
քիչ շատ զմայլելի է, բայց հայ հոգեբանութեան վրայ ան կը տգեղ-
նայ, զի անյարմար է: Ու դիտեցէք որ Ահարոնեան նեղ շրջանակ մը
ունի — տառապողներու շրջանակը. բայց ցեղի մը հոգեբանութիւնը
գեղեցկագիտական պահանջներով նկարագրելու համար, շրջանակը մեծ
և ընդհանուր ըլլալու է. մի և նոյն թերութիւնը կը տեսնենք հոգեբան
Փոլ Պուրժէի վրայ, ֆրանսացի վիպասանն ալ կ'ընտրէ ազնուապետա-
կան նեղ շրջանակ մը, ռամիկը ի նկատի առնելու փոյթ չէ ըրած:
Գեղարուեստի մէջ գեղեցկութիւնը ամբողջական ըլլալու է. մասնականը
թերութիւն է, ոչ թէ կատարելութիւն. Արփիար Արփիարեան կատա-
րեալ հոգեբան վիպասան մը պիտի ըլլար՝ եթէ իր վիպակներուն մէջ
աւելի ընդարձակ սահման մը տար աղայական, քահանայական դէմքե-
րու հոգեբանութեան: Մեղքն է կիւրճեան խաներու նկուղներու մէջ, մեծ
հակերու բռնան տակ՝ նկուն բռնակիրներու վէրքերը ցոյց կու տայ. սահ-
մանափակ է նաև անոր հոգեբանական նկարագրութիւնը: Երբեմն զրագէտը՝
առանց ունենալու գեղեցկագիտական մշակութիւն՝ կ'արտադրէ գեղեցիկ
էջեր. ինչ կրնանք մտածել Լէօի մասին. ռուսահայ այդ զրողը, իբրև
մատենագիր, հզօր շեշտ մ'ունի. զրագիտական ոճը քառասային, սակայն
մտքերը պարզ, յղուած. իբրև վիպասան՝ երբեմն զմայլելի ռոմանտիկ
էջեր կը քանդակէ, բայց կը մնայ միշտ պատմաբան. արուեստի սքան-
չելիք մը ստեղծելու անփոյթ է. սակայն կը սիրես իր զրականութիւնը,
վասն զի ունի գրութեան ներդաշնակութիւն: Գաղափարներու արտա-
յայտութիւնը կը հոսի ջինջ. ռոմանտիկ մ'ըլլալէն աւելի, իրապաշտ
մըն է, մանաւանդ զաւառի մտայնութիւնը պատկերող նորավէպերուն
մէջ, իրեն համար ստեղծած է զրագէտի կամառ մը, ուր կը բազմի
ինքը, առանց գեղեցկագէտ մ'ըլլալու. բայց գեղեցիկ կը զրէ, վասն
զի պարզ է և որոշ: Ինքն իր զրականութիւնը սահմանափակած է
մացառով մը, զոր ծաղիկէն աւելի՝ պտուղով զարդարած է. ու այդ
ցանկապատը խոշոր փուշեր ալ ունի:

Ռուսաստանի մէջ Արովեանին երևումովն և Կ. Պօլիս Պէշիկ-
թաշլեանի օրով, մեր զրականութեան հորիզոնին վրայ կը ծագի գե-
ղեցկագիտութեան արշալոյսը, որ աստիճանով մը երթալով կը պայ-

ծառանայ, կը գեղեցկանայ, Սակայն այդ գեղեցկութիւնը անորոշ կը մնայ, Եւ ինչո՞ւ, վասն զի գրողները գաղափարական հաստատուն դիտաւորութեամբ չեն մշակեր գրականութիւնը. ժայռի մը վրայ չես սպասեր տեսնել սքանչելի ծաղիկ մը. ու պատահաբար հովը հոն կը ձգէ ծաղիկի սերմ մը, և բացուած ծաղիկը կը զարդարէ այդ լերկ ժայռի կտորը. նման են նաև մեր գրականութեան մէջ պատահաբար ծաղկած գեղեցիկ մտքերը, որոնք ընդհանրապէս ո՛չ բնութիւնն են ընդօրինակուած և ոչ ալ հեղինակին երևակայութիւնէն բխած:

Պատահական, յանկարծակի ծրարակուած երևակայութեան մէկ յարմար ջգգրգիւ պահուն՝ գոյութիւն են առած մեր հեղինակներուն գեղեցկագիտական համեստ արտաղրութիւնները: Թերթելով մեր արդի գրագէտ համարուած հեղինակներու երկասիրութիւնները, դժուար է անոնց մէջ գտնել Պալլազ մը, որ կեանքին կատակերգութիւնը ստեղծեր է և ոչ թէ կեանքը ընդօրինակած: Իր ամէն հատորներն ալ հետաքրքրութեամբ կը կարդանք, թէև անոնց մէջ վիպասանը գրագիտական արուեստի անսովոր սիրալի հմայք մը չունենայ, ինչ որ գերազանցօրէն կը տեսնուի Կիւստով Պոլսէրի «Սալանպո»յի վէպին ամբողջական գործին մէջ: Գեղեցիկը կը ստեղծուի գերբնական երկունքով: Եւ մեր մէջ ո՞ր գրագէտը զգացեր է նման տաժանակիր աշխատութեան պէտքը: Դիւրագին աշխատութեամբ կ'ուզենք ձեռք ձգել Թանկագին համբաւ մը: Եւ այդ է պատճառը՝ որ միջազգային գրական կամառին ներկայացրենելու գործ մը չենք ունենար... Նիւթը զմեզ կը մոգէ. Խերենց եթէ իր «Երկունք»ը հայրենաշունչ ոգևորութեամբ գրած չըլլար, ո՛չ մէկը պիտի հետաքրքրուէր անոր գրականութեամբ: Ուզելով կշռել ժողովուրդին դատելու հոգեբանութիւնը, համագումով կ'ըսեմ, որ Հ. Ղեւնդ Ուրշան եթէ գրած չըլլար իր նահապետի հայրենասիրական երգերը, դժուար էր որ իր միւս աւելի յղկուած, աւելի բիւրեղացած, աւելի զմայլելի քերթուածներով՝ այն հսկայ ժողովրդականութիւնը վայելէր: Ժողովուրդը իր ճաշակին թելադրութեամբ՝ կը չափէ գրողին արժանիքը: Բաղդատական գրական վերլուծումը՝ հեղինակաւոր վարպետի ձայնը հնչեցուցած չէ մեր հանրութեան մէջ: Եւ այդ է պատճառը որով միջակութիւնները իրարխուտուած և անմահացած են: Ժողովուրդը՝ հեղինակին գործին մէջ, արուեստ փնտնելու համար աչք չունի, զգացմունքով կ'ուզէ ծծել հեղինակէն ազգասիրութիւն: Հայրենիքի վրայ երգողն ու լացողը՝ տաղանդ է... հանճար, անվեհելի՝ մտաւորական աստուածութիւն է... Ո՞վ կարող է քննադատական մուրճով փշրել Արովմանի կուռքը. Ողասիի հայրենասիրութեան տաճարը նոյն պահուն պղծուած պիտի համարուի... որո՞նք փոյթ թէ այդ տաճարը ունի, կամ չունի գեղարուեստի պահանջները: Հայրենասիրութիւնը կարգ մը հեղինակներու հագած սրբութիւնն է եղած: Եւ այդ կռապաշտութիւնն է:

Թովմաս Թէրզեան գեղեցկագիտութեան շտեմարան մըն էր, սակայն չունինք իրմէ վէպ մը, որ յուշարձան ըլլար իր հելլենական ճաշակով նրբացած մտքին: Ինքը ունէր բիւրեղացած գաղափարներ գրականութեան վրայ. սակայն իր այդ բարձր արժանիքը ճանջողները շատ քիչ են: Թէրզեան գրական գեղեցիկ ձեւը՝ Անակրէոնէն ընդօրինակած ատեն, ժամանակակից ֆրանսական գեղեցկագիտութիւնն ալ խնամ-

քով կը մշակէր: Հէլէն մուսաներու լերան ստորոտը մնացին այն ամէնը, որ մի միայն հինը նկատի առին, ու նոր գեղեցկագիտական շարժումին անփոյթ եղան:

*
* *
*

Շատ անգամ կը յորդորենք, որ նոր գրողները դիմեն քնութեան և կեանքին, աստնք են միակ վարպետները որ գեղեցիկը ու արուեստը կը ներշնչեն: Այդ յորդորները սակայն ամուլ պիտի մնան, եթէ դիմողներուն մէջ չկայ բնատուր ճաշակ: Այդ ճաշակին հետ միանալու է մտաւորական զարգացում, այն ատեն է որ քնութեան թեւադրութիւնները հմայրոտ կերպարանափոխութիւն մը կը կրեն զրագէտին գրչին հպուռ մով: Սրուանծտեանց սրբազանը՝ լոկ քնութեան գեղեցիկին թարգմանն ըլլալով, իր եսէն չի կրցաւ ստեղծել գեղեցկագիտական գրականութիւն մը: Զարդարեան Ռուբէն իր գեղեցիկին ճաշակը կը պարտի քնութեան ու կեանքի թեւադրութեանց, մտաւորական զարգացումը սահմանափակուած ըլլալով, վարպետի համարը վեճելի մնաց: Վոսփոր, Նափոլի, Վենետիկ իրենց բնական պերճագեղ համայնապատկերներովը բնակիչներուն վրայ հաւասարապէս չի կրցան ներշնչել գեղեցկութիւն և սքանչալցում: մշակուած միտք թէ. թէ՛րգեան մը, աւելի շատ օգտուեցաւ իր գեղածիժաղ Վոսփորէն:

Քնութեան և կեանքի նկարիչը հաւատարմութեամբ թարգման ըլլալու է անոնց թեւադրութեանց, կեանքի գիտակցութիւնը անթերի ըլլալու է ու քնութիւնը նկարելու է նւթապէս բնանկարին դիմացը գտնուելով: Զարմանքով կը կարդամ Զապէլ Եսայեանի այս տողերը. «Հեղձուցիչ և արեգմաւէտ օդը անշարժացած էր դուրը ու բոքոսացում չուէր. փողոցին շոյն իսկ մօտիկ առարկաները լուսեղէն մշուշի մէջ աղօտացած էին. դիմացի պարտէզներուն մէջ ցիւց կանգնած ծառերը համը էին ու անոնց քաղցր ու ներդաշնակ սօսաւիւնը չէր օրօրել վաղեմի պուշտին յոգնած մտածումը»: Սթօրները բացած, դուրսի այդ տեսաւրանը կը նկարէ վիպասանը. օդը անշարժացած է, և սակայն քաղցր ու ներդաշնակ սօսաւիւնը չի կրնար օրօրել պուշտին մտածումը. եթէ օդը թրթռացում չուէր, կարելի՞ է լսել սօսաւիւն... Եւ կարծեմ նման նկարագրութիւններ ոչ թէ բաց պատուհանին առջև կեցած կը գրուին, այլ զոց վարագոյրներով սենեակներուն մէջ, երեւակայութեան թեւադրած համայնապատկերին առջև: Գրիգոր Չիլինկիրեան կը հրատարակէ Ոսկորայրիւն ի կոստանդնուպոլիս գիրքը, այդ ուղևորութիւնը կը գրէ իրեն նկարագրական հեղինակութիւն, սակայն Ոսկեղջիւրը, Պէտլիւքտէնէն և ամբողջ Վոսփորը իրեն ներշնչած չեն գեղեցկագիտական ճաշակը: շատերը իտալիոյ գեղարուեստի աշխարհը նկարագրեցին, սակայն ոչ մէկը իրովիդ թէ՛նի պէս արուեստագէտի ձայնը հնչեց:

Ու ասկէ կը հետեցնեմ, որ քնութիւնը ընդօրինակող նկարիչը, մի և շոյն ատեն արուեստի գիտութիւնն ալ ամբարած ըլլալու է:

Նոյն Տիկ. Եսայեանը երբ ականատես է միջավայրին մէջ անցուղարձին, կ'աշխատի լուսանկարի ճշտութեամբ հաւատարիմ մնալ, բայց այդ հաւատարմութիւնը ինքը կը պարտի իր երեւակայութեան ջղազրգիւտ

նօպայնեբրուն. նկարչական ընդունակութիւնը տկար է: Մեր գրողները ընդհանրապէս յուզիչ ըլլալու կ'աշխատին, իրենց երևակայութիւնը չեն յոգնեցներ, նիւթը արուեստի պահանջներով զարդարելու: Գաւառացի գրագէտ թելկատեցիւն՝ իր գրականութեան մէջ ամենէն առաջ բերեւ. դացուցած է կեանքը, որ իր սահմանին մէջ սիրալի է, զայն կը զանգէ իր երկրին խոպան հողին մէկ կտորովը, որուն ձև, շնորհք և շունչ տալու համար, գեղարուեստի պահանջած օրէնքներուն դիմում չընէր: Գամառ-Քաթիպան գրականութիւն մը կը ստեղծէ, ուր կը նկատէ կեանքը միայն, և Արուեստին բնաւ ուշադրութիւն չի դարձներ: Թու. սահայ գրողներէն մեծ մասը այդ գրութեան հետեւեցան, և ասով է որ հոն անտաղանդ գրողներու մեծ մասը միջակութիւնէն ստոր մնացին գեղեցկագիտական վարպետներու առջև:

*
* *

Կեանքը ամենէն աւելի Ողբերգութեան մէջ նկատի առնուած է, բայց ամէն պարագային մոռցուելու չէ նաև գեղարուեստական ձևը: Մեր մէջ ամենէն առաջ կրօնական նիւթով բեմական գրականութիւնը սկսեր է. որուն յաջորդեր է ազգասիրականը. նախ կրօնականները գրած են թատերախաղերը, նիւթը բացարձակապէս զրկուած էր գեղեցկագիտական զարդերէն. հին պատմութիւնը կեանքի խօսքերուն թարգման է եղած, հոգեբանական նպատակը անորոշ, թոյլ, գրեթէ աննշմառելի: Յաջորդաբար այդ գրականութեան մէջ պատմութիւնէն վերջը նկատի առնուած է դիցաբանութիւնը, որ գեղարուեստական զարդ է համարուած, նկատի առնուած են պատմական այն դէպքերը, որոնք հանդիսականներուն վրայ քիչ շատ կարող էին գործել և յուզում ազդել:

Դիւցագները օծուած էին աստուածներու յատկութիւններով. թատերաբեմին վրայ՝ կը փառարանուէր ազգասիրութիւնը և կ'անիծուէր դաւաճանութիւնը: Կրօնականներու թատերախաղերուն մի և նոյն հոգեբանութիւնը, մի և նոյն նպատակը և մի և նոյն ձևը ընդօրինակուած է աշխարհիկ թատերագիր հեղինակներէ՝ Պէշկիթաշլեանէն, Հէքիմեանէն և Դուրեանէն: Վենետիկի Մխթարեան հայրերը՝ իրենց բեմական գրականութիւնը կ'ընծայէին տաղաչափական արուեստով՝ աւելի՛ անոյշ, աւելի՛ ներդաշնակ, ինչ որ նկատի առնուած չէ աշխարհիկ թատերագիր հեղինակներէն: Պատմութիւնէն կը զուլակուէր հիներուն ապրած կեանքը, որ նոր բարքերուն օրինակ ըլլալու նպատակով՝ թատերաբեմին վրայ կը ներկայացուէր: Այդ կեանքը անշուշտ ճշմարտութիւն մը չէր, այլ գեղարուեստի ցոլք մ'ըլլալու յուսախաբութիւնն ունէր: Սակայն ինչ որ նկատուած է մեր թատերական գրականութեան մէջ, թէ՛ կեանքի պատկերները և թէ՛ գեղարուեստական զարդերը, զիրար ոչնչացնելու աստիճան խեղճ են մնացած: Շիրվանզադէ, Ա. Ահարոնեան և Շանթ՝ հիմա կ'աշխատին ուրիշ ձև մը տալ մեր թատերախաղերուն: Հին կեանքէն նիւթ են առած կարգ մը թատերագիր հեղինակներ, գեղարուեստական յաջողութիւնը վիճելի մնացեր է: Թուսահայ գրողներէն Պ. Լևոն Մանուէլեան փոքրիկ ողբերգական բանաստեղծութեամբ՝ հին յու-

նական կեանքէն նիւթ կ'առնէ, և Դիագորի անաստուածութիւնը կը պարզէ: Նիւթը սքանչելի է, սակայն քաղաքակրթական միջակ գործ մը յղացեր է անով: Կեանքը ստեղծելու համար գեղարուեստը սպաննէր է հոն: Սակայն պէտք է ըսել որ հին պատմական կեանքին հագցնել նոր գեղարուեստի զարդեր, այդ դիրքին գործ չէ: Այդ պարագային նոյն իսկ Շէքսպիրի յաջողութիւնը վիճաբանութեան նիւթ է եղած: Այդ հռչակաւոր թատերագիր հեղինակը երբ գեղեցիկ ոճին հաւատարիմ մնալով ուզած է արտայայտել իր մտքերը, այն ատեն միայն կրցեր է զմայլելի ըլլալ: Շէքսպիր արուեստագէտ բանաստեղծ հոգին է որուն թերութիւնները չեն ուզած սքողել: Ու երբ ինքը ուզած է միայն կեանքը նկատի առնելով, երեակայութեան օժանդակութեան դիմում չընել, այն պարագային շեշտուած է իր թերութիւնը:

Արուեստը իր կատարելութիւնը ինքն իր մէջ կը գտնէ. մի միայն բնութիւնը ընդօրինակելով կարելի չէ կատարելութեան հասցնել գեղեցիկին արուեստը. Տանդէ իր տաղանդին սքանչելի համբաւը կը պարտի իր երեակայութեան ստեղծագործող թագուն ուժին. « Դո՛սթը » ի հրապուրիչ սոսկումի վիթխարի պատկերները բնութիւնէն ընդօրինակած չէ, այլ իր հզօր երեակայութեան թելադրութեամբ կրակով ու խաւարով զանգած է աշարեկիչ գեղեցկութիւնները: Ղազարոս Աղայեանց իրաւունք կ'ունենայ սպրելու հայ գրականութեան մէջ, վասն զի իր Արեգնազանի, Տորք-Արեգի հէքէաթներուն տուած է այնպիսի առասպելական շունչ մը որ բնութիւնէն ընդօրինակուած չէ, այլ երեակայութեան թելադրութիւնէն: Այդ երկու գործերէն հանեցէք աղանդներուն լճի մէջ լողալու նրբաճաշակ պատմութիւնը, հանեցէք Տորքին գերբնական քաջագործութեանց նկարագրութիւնները, և ահա նոյն այդ երկու հեղինակութիւնները բնաւ գեղեցկագիտական արժանիք չեն ունենար: Բանաստեղծ միտքը իր մէջ գեղեցկագիտական կաղապար մ'ունի, անոր մէջ կը դարձնէ գեղեցիկ առասպելներ, և ընդհանրապէս երեակայութեան զուտ յղացումներով է որ գրականութիւնը՝ հրապուրիչ է դարձած: Հէքէաթներու մէջ պատմուած և նկարագրուած գազանները, թռչունները, անտառները, բուրաստանները բնութեան և բնական պատմութեան մէջ տեսնուած չեն. դիցաբանական կիսամաքը հրէշները մի միայն ոլիմպական բանաստեղծներու երեակայութեան մէջ փնտռելու է: Առասպելապատում բանաստեղծ հոգիներուն կը պարտինք գեղեցկագիտական հրաշագործութիւնները: Աղայեանց Ղազարոս՝ Արեգնազանի աստուածային կարողութիւն կու տայ, Քաթառ հրէշը՝ Անդաս թագաւորը քաղաքով և բնակչութեամբ միասին կը քարացնէ. և օրին մէկը կու գայ Արեգնազան և Քաթառ պառաւ հրէշը գետին կը փռէ, և ահա ամէն գոյութիւն որ քարացած էր կենդանութիւն կ'առնեն: Նման զրոյցներ արեւելեան հէքէաթներուն մէջ իբրեւ առասպել անբնական չեն: Աղայեանց այդտեղ գիւտարը մը համարելու չենք:

Երեակայութիւնը՝ գեղեցկագիտական յղացումներուն համար բնութեան օրէնքներուն չի հպատակիր. տարօրինակ, զարմանալի և անսովոր գիւտերովը հրաշալիին ձգտում մը կ'ունենայ: Բանաստեղծը ըստ կամս, օգոստոսի տաք օրերուն ծառերը ու սարերու կանանչութիւնը ձիւնով կը պատէ, բարտի ճիւղերուն խօսքնել կու տայ, գազանները զառնուկներ կ'ընէ և անոնք ընկեցիկ տղոց կաթ կու տան և այլն:

Բնութիւնը Երեւակայութեան թելադրութեանց պէտք ունի. բնութիւնը կը գեղեցկանայ Երեւակայութեան հրաշալի թելադրութիւններով: Երգը կը կրթէ մարդը և կ'ազնուացնէ, այսպէս ալ գեղեցիկ ներշնչում մը զմայլելի տպաւորութիւն կը թողու ղիտողին վրայ, Այս գաղտնիքը հին յոյներուն շատ ծանօթ էր, և անոր համար հարսերու սենեակին մէջ կը դնէին Հէլմէսի կամ Ապոլոնի հրաշալի արձանները, որպէս զի նորածին մանուկը մօրը կրած գեղեցիկ տպաւորութեամբ օժտուի աւրուեստի գլուխ գործոց գեղակերտ սքանչելիքներով: Եւ նոյն ատեն փիթիասի և Պրաքսիտելի գերապանծ արուեստի յղացումները յոյն ցեղին վրայ այդ կերպով հզօրապէս կ'ազդէին: Արուեստը անոնց կը ներշնչէր մտքի ազնուականութիւն, խորհելու նուրբ ճաշակ, հոգիի երանական խաղաղութիւն, և մի և նոյն ատեն իրենց բնութեան վրայ նիւթապէս կ'ազդէր, տալով անոնց մարմինին գեղապաշտ կերպաւորութիւն:

Մի և նոյն կերպով կը մտածենք Արուեստի այն ներգործութեան համար որ ունի զբաղանութեան մէջ: Կարմիր սուլթանը Ապտիւլ Համիդ իր խժուժ բնաւորութեան վայրագ սնունդ մը տալու համար՝ նախամեծար համարած է կարգալ Ռոնսոն տիւ Թէնայի, Քսալլիէ տը Մոնդէրէնի վէպերն և Մաքիավէլիի «Իշխան»ը, այս վերջին գործը, հայաստեաց սուլթանի բարձի գիրքն է եղած: Պուէտ Խաչատուր Միսաքեան իր մտաւորական կրթութիւնը կը պարտի Պլուտարքոսի «Ջուգակչիներու» ընթերցումին, ինչ որ ինքը յայտնած է արդէն: Ընտիր ու վատ զբաղանութիւնը հաւասարապէս ազդած են ընթերցողներու բնաւորութեան վրայ: Բաֆֆիի «Խենթին» հերոս Վարդանը ամբողջ հայ յեղափոխութեան նոր զինուորներուն ղիւցազնական ռազմիքան եղաւ, Բաֆֆիի զբաղանութիւնը իր սրտագրաւ ոճովը թելադրեց անձնանուէր արգասիրութիւն: Տուրկենէֆ և Տոքտոսեֆսքի Ռուսաստանին նիքիլիստները կազմակերպեցին. Ռուսոն իր զբաղանութեամբ Ռոպէսքէր մը ստեղծեց: Դրականութիւնը կեանքէն առաջ կ'ընթանայ, զբաղանութիւնը չընդօրինակեր կեանքը, ընդհակառակն զբաղանութիւնն է որ ձև կու տայ կեանքին:

Տասնութներորդ դարը մտաւորական կամ գաղափարական տեսակէտով Պալլադի զբաղանութեան յղացումին արդիւնքն եղաւ: Մեր Արփիար Արփիարեանը, Գրիգոր Զօհրապը, Շիրվանզադէն այդ ֆրանսացի մեծ վարպետին նիւթապաշտ դպրոցին փոքրիկ աշակերտներն կը մնան:

Կէտթէի զբաղանութիւնը կը ստեղծէ հիւանդ վէճեր մը, որուն անձնասպանութեան օրինակին կը հետեին ուրիշ շատ մը սիրահարեալ հիւանդներ. և կ'ուզենք հաստատել թէ զբաղանութիւնը կեանքին վրայ կը ներգործէ զանազան ձևերով: Շօքէնհաուէր վերլուծեց յոռետեսութեան գաղափարը, Լէօբարտի իր զբաղանութեամբ յոռետես մը ապրեցաւ, Տէմիւրհիպաշեան մը լաւատես մը եղաւ ուրիշներուն համար, իսկ ինքն իրեն և իր կեանքին համար յոռետես մը ապրեցաւ և յոռետեսութեամբ ուզեց երջանկութեան հասնիլ, անգամ մը ծովամոյն ըլլալով և վերջին անգամ ալ ինքզինքը սենեակին պատուհանէն կախեց ու դիմեց իր երազած Նիրվանային խաղաղութեան ծոցը: Ու կը տեսնենք որ զբաղանութիւնը երեւակայութեան թափով աւելի հզօր գոյութիւն մը

կ'ունենայ և կեանքին վրայ կ'իշխէ տարբեր հայեացքներով: Կեանքը և մարդուս բնութիւնը ամէն պարագային կ'ընդօրինակեն զրականութեան թեան թելադրութիւնները. ու այդ զրականութիւնը երևակայութեան արգանդէն կը բղխի, որուն ձև տուողն է գերագոյն Արուեստը:

Բնութիւնը ինքնին մունջ արձանացած գեղեցկութիւն մըն է, մեր երևակայութիւնը Արուեստին թելադրութեամբ աչուրնիս կը բանայ, ու մենք կարող կ'ըլլանք վերլուծելու բնութեան գեղեցկութիւնը. և այն ատեն, նոյն գեղեցկացած բնութիւնը տպաւորիչ կ'ըլլայ, ան կ'ըլլայ խօսուն, պայծառ, երփներանգ, կենդանի և համակրելի:

Արուեստը ինքն իր մէջ իր կատարելութիւնը կը ներկայացնէ. բնութիւնը ինքն իր մէջ մեզի հետ չի խօսիր. արուեստին թելադրութեամբ դիտող գեղեցկագէտ աչքը կը վերլուծէ մշուշին մէջ հալուող Նշանտրի աշտարակէն կարապինանիշ ուրուանկարը, կը հիանայ Գորնը-տօրի արեւմտեցի կարմիրով ոսկեզօծուած մզկիթներու զմբեթներուն շրջագծով: Առանց այդ արուեստին թելադրութեան Բիէր Լօդին աւելի գաղափար մը պիտի չունենար նոյն պատկերներուն վրայ, քան սովորական մէկ լէպլէպիճին: Ու երբ արուեստագէտը կ'ընդօրինակէ բնութիւնը, իրականէն ու ճշմարտութիւնէն վեր ու գերազանց արդիւնք մը ցոյց տալու է որ կարենայ անվիճելի վարպետ համարուիլ: Գեղեցկագէտը՝ Արուեստի տաճարէն ներս չի մտցնել այն արուեստագէտը՝ որ իրականութիւնէն վեր չի դասեր Գեղեցիկը:

Գեղարուեստը ծնելու է երևակայութիւնէն. ընդօրինակուած գեղեցիկին գիտութիւնը, արուեստի այն դրութիւնն է որ իբրեւ նորութիւն և իբրեւ ձև ապրելու սահմանուած է: Չմտածուած գիտերով երևակայութիւնը կը ներկայացնէ Արուեստը. և այն ատեն կարելի է յղանալ գեղեցկագիտական զմայլելի էջեր:

Կենցաղավարութեան մէջ ստելը ամենէն զգուելի անբարոյականութիւնն է. իսկ Գեղարուեստին մէջ ստելը ամենէն սքանչելի դրութիւնն է, որով կարելի է անմահանալ երևակայութեան դրախտին մէջ:

* * *

Փամատ Փաթիպա իբրեւ անհատական մարդ խոշոր թերութիւններ ունի, որուն ներքին կեանքը սքողուած ֆիալու է. իբրեւ փոքրիկ նմուշ, կը յիշեմ սակայն միայն սա միջադէպը. Պոլսէն Կովկաս վերադարձին, ժաքսէն կը բռնեն իրեն նուիրուած ոսկի զրիչը. բանաստեղծը կը զրէթուրճահայ մտաւորականներուն, որ մաքսի դրամը փութացնեն որ կաւորող ըլլայ իրեն եղած նուէրը ազատելու... Ամէն անգամ որ կը ծանօթանամ երիտասարդ գրագէտներու, առանց բացառութեան ամէնն ալ փոխադարձաբար կը քննադատեն իրարու. նկարագրի թերութիւնները. այս հոգեբանական անհասարակչութիւնը չեմ մասնաւորեր միայն մեր զբաղէտ դասակարգին համար. նոյնը կը տեսնուի նաև միջազգային ամէն զբաղէտ դասակարգին վրայ: Ընդհանրապէս երևակայութեան և տաղանդի տէր մտաւորականը՝ հոգեբանական հիւանդ մըն է եղած, դատողութիւնը տկար, ողջմտութիւնը անհասարակչիւ. և այս բնական թերութիւն մը կը համարուի. վասն զի անոնք որ իրենց անըր-

ջանքներուն մէջ կը կեդրոնանան, անոնք որ արուեստի ձևին միայն ուշադիր՝ վերացական, կը խորհին գեղեցիկին կատարելութեան, արտաքին աշխարհը, կենցաղագիտական պահանջները իրենց համար բնաւ նկատի չեն առնուիր:

Ու ընդհանրապէս գեղեցկագէտ գրագէտը կամ արուեստագէտը նիւթական գործառնութեանց մէջ բացարձակ ոչնչութիւն մըն է. սակայն բացատրութիւններ կան. Սոփոկլէս իր երկրին քաղաքապետութեան պաշտօնը լաւ կատարած է, Բիւպէնս գնահատուած է զեսպանի պաշտօնին մէջ, Կէթէ նշանաւոր է եղած իբրեւ պետական խորհրդական: Եւ մեր մէջ նոյնպէս բացատրութիւն է երիտասարդ գրագէտ Չերազը՝ որ մի և նոյն ժամանակ զիւսնագէտի հօգը գործունէութիւն մը ցոյց է տուած. Աւ. Ահարոնեան հաւասարապէս գնահատուած է թէ՛ իբրեւ գրագէտ և թէ՛ իբրեւ կուսակցական առաջնորդող գործօն միտք: Դիւանագէտ տաղանդը թէ՛ն ունենայ գեղեցկին զմայլելի ճաշակը, սակայն աւելի կը փայլի ան դիւանագիտութեան մէջ. Գրիգոր Օտեան պատմական օրինակ մըն է արդէն: Այդ սիրուած անձնաւորութիւնը հակառակ իր գեղեցկագիտական նուրբ ճաշակին՝ մեր մէջ կ'ապրի իբրեւ դիւանագէտ մարդ:

Հակառակ անոր՝ Արփիար Արփիարեան ուզած է միանգամայն ապրիլ՝ թէ՛ իբրեւ գրագէտ դէմք, և թէ՛ իբրեւ դիւանագէտ մարդ. սակայն իբրեւ գրագէտ կ'ունենայ արժանիք մը, իսկ իբրեւ դիւանագէտ կատարելաշատախօս մըն է: Ամերիկայի մէջ հակառակ օրինակներ կը տեսնենք. Ռոզվէլտ մի և նոյն ատեն՝ թէ՛ ճաշակաւոր գրագէտ մըն է և թէ՛ հօգը դիւանագէտ մը, և արդէն ընդունուած ճշմարտութիւն մըն է, որ Ամերիկայի վիպասանը միշտ կը ձգտի ըլլալ դիւանագէտ մը և կը յաջողի:

Գեղեցկագիտական կարգ մը յաջողակութիւն երբ արձնաւորուած թեան մը վրայ կեդրոնանայ, անոր ներքին կեանքին մէջ ազնուական բարձր միշտ դիտողութեան ենթակայ է: Հռչակաւոր Պետրոս Աղամեանը մի և նոյն ատեն ճաշակաւոր նկարիչ մըն էր, կը գրէր բանաստեղծութիւններ, և կ'անմահանար իբրեւ ողբերգու գերասան. սակայն իր ամենէն մտերիմ պաշտելի անձնաւորութիւնները կը դառնացնէր զրամական ստորին գեղծումներով: Բայց Աղամեան օժտուած ըլլալով արուեստագէտի շնորհովը, բնականաբար բարձրեւուն ստորութիւնը չի պղծեց իր գեղեցիկ արժանիքը: Աստուածներու կեանքին պէս զմայլելի է գեղարուեստի երանութեան մէջ կենցաղավարութիւնը: Մտքին, խօսքին և աչքին միակ առաւելան Գեղեցիկը թող ըլլայ, այդ արդէն հոգեբանական երջանկութիւն է: Գեղապաշտ հեղինակներու բնակարանը ընդհանրապէս սարքուած և կահաւորուած կ'ըլլայ գեղարուեստական ճաշակով. Անաթոլ Ֆրանս և Կապրիէլէ Տանունցիոյ իրենց սենեակները կահաւորելու համար՝ մեծ գումարներ ջնայլած են: Երկուքն ալ հին ու նոր արուեստի թանկագին առարկայներով ներշնչուած են. ու անոնց սենեակներուն մէջ կը գտնես հելլէն ու հռոմէական գեղարուեստի գործեր, նմանութիւններ, դասական պատկերներու ընդօրինակութիւններ. անոնց բնակարանին կահաւորումը իրենց թելադրած է մոտծել ու գրել գեղեցիկին նուրբ ճաշակին վրայ: Անկիւն մը գուրգուրանքով գետեղած են ետրուրական կաւէ անոթ մը, սև կարմիր ու սպիտակ

նկարներով գեղաքանդակ, Ոսկի շրջանակներու մէջ պատուեր ու պահեր են Լէօնարտո տա Վինչիի «Ճիօգոնտան» կամ Կուրտո Րէնիի «Պէադրիչէ Չէնչին», և կամ Սօտոմայի «Սան Սէպասթիանոն»։ որոնց բնագործը նկարներն պետական թանգարաններու սըանչիլի զարդերն են։ Անաթոլ Ֆրանս և Տանուցիոյ և ուրիշ կարգ մը գեղապաշտ հեղինակներ, արտակարգ յարգ են տուած շիրմական հին քանդակներուն, որոնց ձևով կաղապարած են իրենց սենեակներու վառարանները, գրասեղաններն կը լուսաւորեն հոգմէական հին լապտերներով։ Պոմբէյի պեղումներէն գտնուած կարգ մը պղնձէ արձաններ՝ իրենց շարքովը անոնց սենեակին կու տան կոստունի հոգեցունց վեհութիւնը։ Գեղապաշտ հեղինակներ իրենց ձեռքին տակ կ'ունենան վաղեմի ձեռագիր մագաղաթէ մատեան մը՝ կողքը կաշի գեղաքանդակ, ակունքներով զարդարուած։ Սենեակներու կամարանկիւն խորշերուն մէջ սուրբի արձաններ, Միգէլ Անճէլօի կամ Գառնովայի ընդօրինակութիւններ։ Չէլլինի նրբահիւս փորագրութեանց նմանութեամբ զմայլելի տուփեր՝ ուր կը դրուի այցեւորմա։ Լուի ԺԳ-ի օրով գործածուած կահկարասիներ, մահճակալ, զրադարան, բազմոցներ։ Ու ամէն նշանաւոր գեղապաշտ գրագէտ՝ իր ճաշակէն համեմատ գեղակերտ բնակարան մը կ'ունենայ, արուեստի հրաշալիքը ամէնուն համար հացին ու ջուրին հետ անմիջական և անհրաժեշտ պէտք մը համարուած է։ Ու երբ գրագէտին մէջ արուեստի ընդունակութիւնը հզօրօրէն շեշտուի, արտաքին պարագայներն ալ, այնչափ ատեն կ'օժանդակեն անոր զարգացումին։ Արուեստագէտ մ'ըլլալու առաջին պայմանն է գեղարուեստի ճաշակ և յարմարութիւն։ Բիւզանդ Գէչեան յարմարութիւն ունի վաճառական թերթի մը խմբագրապետն ըլլալու։ սակայն բնաւ չի կրնար վարպետի հեղինակութիւնն ունենալ գեղեցկագիտական դիտողութեանց մէջ։

Պ. Բ. Գէչեան կրնայ պատմական արժէքով գնահատելի հատոր մը հրատարակել Ազգային հիւանդանոցին վրայ, բայց կը շուարի ու կը շուարեցնէ երբ խմբագրապետի գրիչը կը շարժէ դասական թարգմանութեանց գեղարուեստականին վրայ։ Ան կը խօսի լեզուի քերականական ճաշակին վրայ, անշուշտ կրնայ գիտնալ աշխարհաբարի և զրաբարի պիճարանութեանց պատմութիւնը, բայց արուեստագէտի հեղինակութիւնը չունի այդ հարցին մէջ։

Ամէն պարագային ո՛ր և է մասնագիտութեան մէջ, յարմարութիւնը կամ ընդունակութիւնը մեծ դեր կը խաղայ։ Աղամեան Շառլը նկարչութեան աւելի յարմարութիւն ունի, քան թէ Շահինեան։ Աղամեան աւելի երեակայութեամբ օժդուած է, քան թէ Շահինեան, սակայն արուեստագէտ դասակարգին մէջ Շահինեան հաւատարմօրէն ընդօրինակեց հոգեկան կրքերը նկարչական պատտաւին վրայ։ Աղամեան իր հօր երեակայութեամբ զարդանկարիչ մը եղաւ, և չի կրցաւ օգտուիլ իր ընդունակութիւնէն։ Շահինեան աշխատանքին օժանդակութեամբը, փոսւնդ աէշ նկարչական արուեստի կատարելութիւնը խոսացուց իր մէջ։

Աղամեան ունենալով նկարչութեան զմայլելի յարմարութիւն, կրցած է իր շարադրած պատկերներուն տալ գծերու գեղեցկութիւն, ազնուականութիւն, իր նկարներուն մէջ գոյները զանգուած են երեակայութեան հզօր թափովը։ Գլուխ գործոց երկարաշունչ հրաշակերտ

գործ մը յղանալու յարմարութիւն ունենալով հանդերձ, դժուարութիւն կը զգայ զայն արտագրելու: Արուեստի գործը կը դատենք՝ մեր դիտողութիւնները կեղերոնացնելով անոր արտայայտած յատկութեանց վրայ, Եւ այս ալ քննադատական դրութիւն մըն է անշուշտ, ոմանք կրնան հակառակիլ ասոր: Ամէն պարագային, մեծ գիտութիւն պէտք է ճանչնալու համար այն իրական արժանիքը, որ կը գեղազարդէ յունական հին արձանները, և իտալական դասական նկարները: Միջակ դպրոցներուն համար քերականութիւններ պատրաստող Ասատուր Տիկին Սիւպիլը՝ խոստովանելով հանդերձ որ ինքը նկարչութեան մասին բնաւ ընդունակութիւն չունի, թէ ինքը նկարիչներուն վրայ ուսումնասիրելու բնաւ յատկութիւն չունի, այսու հանդերձ թէրլէմէզեանի նկարները «ժամանակ»ի սինակներէն կը կախէ, և անոնց վրայ կը ջնարակէ շողող գովաբանութիւն մը: Եւ ի զուր հոն կը փնտռես անկեղծութեան նիշ մը: Կ'ուզէ թարգման ըլլալ թէրլէմէզեանի վրձինին խաղերուն, և կը մոռնայ խօսքը, ու կը սկսի արձակ բանաստեղծութիւն մը հիւսել ծմակներուն, պուրակներուն թափշ մարմանդին վրայ: Իր գրիչը չի կրնար ստեղծել արուեստի գրականութիւն մը: Ա. Արփիարեան կը դրուատէր արձանագործ Ուկանը, սակայն Արփիար գեղեցկագետ էր, Սիւպիլ քնարասէր մը:

Գեղարուեստի վրայ գրողը երբ չունի նոյն արուեստին գիտութիւնը, իր դատողութիւնները միշտ միակողմանի կը համարուին. իր գնահատումները կամ դատաստանները բնաւ արժանիք մը չեն ունենար: Արուեստագէտ մը ըլլալու է արուեստագէտ մը ուսումնասիրելու համար, մեր մամուլին մէջ հրատարակուած են բազմաթիւ յօդուածներ ծովանկարիչ Ավագովսկիի վրայ. ամէն յօդուածագիր բարի տրամադրութեամբ հիւսած է նոյն մեծանուն նկարիչին գովեստը. վասն զի յօդուածագիրները գրագէտներ են եղած՝ քան թէ արուեստագէտ. նկարիչ Վարդան Մախոխեանը միայն կրցեր է անկեղծ ըլլալ իր դիտողութեանց մէջ գրելով վարպետին մասին. «Մեր այս աշխարհահռչակ ծովանկարիչը սակայն, հակառակ իր չափէն աւելի գեղեցիկ վրձինի արտադրութիւններուն, իր մեծ անունին արատ բերող հիմնական քանի մը սխալներ գործեց, իր նկարներէն մէկ քանիին մէջ, օրինակի համար, կը տեսնենք հորիզոնի սխալ ըմբռնում: Աւելոծ ծովուն վրայ շեղակի կանգնող նաւի մը մէջի կողմը կը ցուցնէ մեզի, մինչդեռ մենք՝ մեր աչքի հորիզոնովը չենք տեսներ անոր մէջը և ընդհակառակն՝ հոն, ուր պէտք է տեսնենք, չի ցուցներ մեզի»: Արուեստագէտ գրչին վերլուծող գրովեան մէջ կայ հոգեբանական տեսութիւններ, ան չուզեր թարգման ըլլալ նկարին կամ արձանին բովանդակ արտայայտութեանը, այլ կ'ուզէ իմացնել արուեստաւորին երևակայութեան յատկանիշ եղող մանրամասն որպիսութիւնը: Մախոխեանի վրայ կը գրեն Ա. Պառաւեան և Ֆիլիբ Պէրկէզ, հայը նկարներուն առջև լուսանկարի ճշտութեամբ կ'ընդօրինակէ, իսկ եւրոպացին արուեստագէտի աչքով կը դիտէ ու կը դրուատէ նկարիչին գործերը: Պառաւեան կը գրէ. «Հոս է մրկալի Սև ծովուն կատաղի զայրոյթը, ջուրը չկրնար ալ աւելի մահաստուեր, ալ աւելի ասարուզին դառնալ, քան հոս: Փրփրացող ալիքները կ'ուռին, կը մեծանան, ժայռերու նման կը բարձրանան անդունդն ի վեր, մինչև ամպերը

հասնելու ճիգ մը ընելով կարծես, ու յանկարծ կը խորտակուին, մեծազորդ կը փշուրին, խուլ և ահաւոր արձագանգ մը տալով չորս դին: Մըրիկը երթալով կը զայրանայ, կոհակները աւելի կը կատդին, ծովը կ'եռեկփի, կը բրգանայ անդադար, և իր բովանդակ ուժովը կը նետուի մինչև երկինք, թօնընկեց ամպերը կը խտանան իրարու վրայ: կը կուտակուին հեռուն և իրենց թանձր ցօղը կը ծածկէ ամբողջ հորիզոնը: Դիմացը ամէն ինչ սև մթութեան մը տակ թաղուած է և հետզհետէ տիրող խաւարը ծովուն ահաւոր տեսարանին աւելի զայրագին ու պոթկացող հանգամանք մը կու տայ հիմա»: Իսկ Ֆիլիք Պէրկէզ կը գրէ. «Արուեստագէտին նախասիրութիւնն է դառնալ դէպ ի ծովը. թերևս անոր համար որովհետև ովկիանոսին անսահման տարածութիւնը, առանձնութիւնը և անոր յաւիտենական, կենդանի փոփոխականութիւնը իր հոգիին մէջ նմանօրինակ տրամադրութիւններ կ'արթնցնեն: Ծովուն վրայ փոթորիկ մը ներկայացնող նկարը, դիտողին գիտակցութեան մէջ իրականութիւն կը դառնայ, խոշոր ալիքներն ուժգնօրէն կը փշուրին եզերքին վրայ: Մթին ամպեր ջրին վրայ կը կուտակուին:

«Այսպէս ան ովկիանոսին գոլորշիներով և շատ յատակ կերպով, բոլորովին հեռուն կը պատկերացնէ հորիզոնը: Այսպիսի նկարներուն զարմանալի յատկութիւնն այն է, որ կշռաւոր, թաւալող ալիքներուն մեքենականութիւնը դիտողին աչքերուն այնպէս առարկայական և մարմնային կը ներկայանայ, իբր թէ նկարին մէջ ճշմարիտ և իրական շարժում ըլլար:

«Գոյներու յագեցումը և խորութիւնը բարձրագոյն հրապոյր մը ունին, որովհետև անոնք ալ իւրաքանչիւր արուեստագէտի շիգերու խաղին հետ սերտօրէն կապուած են: Այլ մէկ ընդօրինակութիւն կրնայ անոր գողտրիկ ջերմութիւնն ու երանգներուն խոր կապոյտը ներկայացնել. որ արուեստագէտին իտալական ուսումնասիրութիւններուն ծնունդն է, և մի և նոյն ատեն դիտողը կը դիմէ:» Որքոյ կը տեսնենք որ եւրոպացի գրողը իր դիտողութեանց մէջ մի և նոյն ատեն թէ՛ նկարիչ է և թէ՛ գաղափարի վերլուծող: Արուեստի մասին եղած դիտողութիւնները ընթերցողին վրայ թէ՛ տպաւորիչ ըլլալուն են և թէ՛ հոգիին հետ խօսելուն են և մեկնելու են քննութեան առարկայ եղող նիւթին ներշնչումները, մտքերը, թաքուն հոգեբանութիւնը:

Չի բաւեր ըսելով, թէ նկարը կամ արձանը սքանչելիք մըն է, այլ ցուցնելու է թէ ինչո՞ւ սքանչելի է. քննադատը անթերի թարգմանը ըլլալու է արուեստագէտին հոգիին, երեակայութեան և գեղարուեստին:

Արուեստի գործ մը քննութեան ենթարկողը իր գրուածքին մէջ պահելու է գրագէտի խանդոտ ոճը. ինչ որ յատուկ է Րեպրինի և Իրոլիի թէնի:

Գեղարուեստի մարդուն մէջ կը փնտռենք պարզութիւնը. Տէմիր-ճիպաշեան՝ Ռուսսոյի պէս հասարակաց խոստովանեցաւ իր հոգիին գաղտնիքները. և Տէմիրճիպաշեան իր այդ անկեղծութեանը կը պարտի իր ժողովրդականութիւնը: Տեսնելով Վենետիկի աշտարակին ստորոտը կանգնուած Լօճէթթան, Ֆլորանսի Լօճիայի մէջ՝ Պէրուէտը, կարելի չէ որ չի զգանք ներքին գեղեցկագիտական խլրտում մը. իմ գրած գրչի

խաղ «Պատկեր»ներուս մէջ եթէ կայ յաջող կտոր մը՝ ես զայն կը պարտիմ այն գեղեցիկ յուզումներուս զոր կ'ունենայի երբ վիրդուոզ Զութակահար Դաւիթ Դաւիթեան խնդրանքիս վրայ ինծի կը նուագէր Փականինի «Գոնչէրթոն»։ Գեղարուեստի ազդեցութիւնը պատմելով, զրականութեան մէջ խոստովանած կ'ըլլանք գեղեցկագիտական ամենէն հարագտոր, ամենէն զմայլելի պատմութիւնը։

Ու երբ լսես որ մէկը Շորէնը նուագելէն վերջը սկսած է լալ իր չի գործած միջոցներուն վրայ, մի գարմանար, գեղարուեստին տպաւորութիւնը գերբնական ազդեցութիւններ ունի...

Երջանիկ է արուեստագէտը որ ինքն իր աշխատութեամբը կը ստեղծէ հրաշալի գեղեցկութիւն մը. երեակայութեան կը ներկայանայ զիւտաւոր նիւթ մը, միտքը իր ողջ դատողութեամբ, այդ նիւթին կ'ուտայ սիրուն ձև մը։ Միտքը անոր վրայ կը խտացնէ ներդաշակութեան պահանջած արտայայտութիւնները։ Եւ երեակայութիւնը ներանձնացած լուծեան մէջ աւելի բեղմնաւոր է գիւտերով։ Դիւանագէտի ժխորի կեանքը Գրիգոր Օտեանին մէջ կը մեռցնէր զրականութիւնը։

Յանձնաժողով մը կազմուելու էր Հրանտ Ասատուրէ, Մինաս Ջերագէ և Մ. Կիրճեանէ ցուցընելու համար թէ Գրիգոր Օտեան ինչո՞ւ մեր զրականութեան մէջ զրագէտի մեծ համբաւ ունի։ Համբաւներ կան որոնց կուռքին պատուանդանին ոսկի՝ կամ կաւ ըլլալը փնտռելու սիրտ չիս ընելու։ Համբաւներ կան որոնց նուիրագործուած մեծութիւնը քննադատութեան ենթարկելէն առաջ՝ երկարօրէն խղճահարութիւն մը կը զգաս... Գ. Օտեանի «Ատենախօսութիւնները» տաճարացած համբաւէն՝ աւելի բան մը կը պակսեցնեն քան թէ կ'աւելցնեն։

Գ. Օտեանը մեծ է իր սիրտովը, իր նամակներովը, իսկ իր զրականութեան առաւելութիւնները խուզարկութեան կը կարօտին։

Լրագրական յօդուածներով ուզուած է համոզել որ Գ. Օտեան գեղեցկագէտ մըն է, յակայն իր մտքի փշրանքներէն այսքան միայն կրնանք հետեցնել թէ ան՝ միտքի միտք մըն է, գաղափարները չարչարուած։ Անշուշտ հմտութեամբ օժտուած, բայց այդ հմտութիւնը միշտ թաքուն մնացած։ Չենք կասկածիր համբաւին վրայ, քանի որ իր ժամանակակիցներն են զինք անզուգական մեծ միտք հռչակողները։ Բանաստեղծ հոգի մըն է եղած, բայց բանաստեղծութեան հատոր մը չունի։ Գրութեանց մէջ ունի սահուն ոճ մը որ անուշութեամբ ճաշակաւոր և գեղեցիկ է միշտ, մանաւանդ երբ զգայուն և զգացուած նամակներ գրած է. գաղափարները պարզ են. միշտ բարին կը մտածէ, բարին վրայ կը խօսի, բարոյականութեան վարդապետն է։ Մտքի մեծերուն և միջակներուն միջև խտրութիւն դնելու համար խղճահարուած է միամիտութեամբ։

Խրիմեան Հայրիկի չափ ժողովրդական է Գ. Օտեան. Հայրիկ խօսելու ատեն հայրենիքէն ձայնը կ'ելլէր, Օտեան սրտէն կը հանէր իր խօսքերը։ Հայրիկ կանանչ խոտերու մէջ պատանքուած հայ նահատակները երգելու ատեն, Օտեան՝ հայ գրողներու երակներուն մէջ կը ներհոսէր Լամարդինի դաշնակներուն անուշութիւնը։ Հայրիկ և Օտեան իրենց վրայ շատ խօսողներ ունեցան, սակայն երկրօգին ալ զրական արժանիքը տակաւին սքօղուած կը մնայ գեղեցկագիտական և հոգեբաւ-

նական տեսակէտով, Կ. Կոստիկեան « Հանճարեղ՝ սիրտ » գրութեանը մէջ այս դիտողութիւնը կ'ընէ. « Կան գրողներ, որոնք վարպետօրէն նկարագրում են կեանքը և բնութեան երևոյթները, հանգիստ, և վստահ, առանց յոյզի և տարակուսանքի. նրանք խորը թափանցում են իրերը, նրբօրէն իւրացնում սրանց յատկանիշները, ապա առնում վրձինը և պէսպէս գոյնեւորով կենդանագրում իրանց դիտածը: Մենք պատկառում ենք նրանց տաղանդի և ստեղծագործութեան փայլից, կարող մտքի արդիւնքներից, բայց չենք տեսնում նրանց անձը, որ վարագուրւում է մեզանից, որպէս մի աներևոյթ կախարդ, մենք միայն զգում ենք նրանց արուեստի ոյմն և վեհութիւնը:

« Մենք սիրում ենք ժայռեր առանց մոտձելու այն մասին, թէ արդեօք նրանց յօրինողը տանջուե՞լ է թէ ո՛չ. մենք հիանում ենք գունագեղ անտառով առանց հարց տալու մեզ, թէ արդեօք այդ անտառի իւրաքանչիւր ծառ կամ ծաղիկ չի՞ ներկայացնում առանձին միտք, որ ծագել է նկարչի գլխում նրանց կենդանագրելիս »:

Գրագէտին արժանիքը ըմբռնելու համար յարգելու է այդ դիտողութիւնները:

Սիրուած գրողներու վրայ քննադատական գրիչը շատ փափկանք-կատողութեամբ կը շարժենք: Չէր կարծուեր որ Հայրիկ օրին մէկը Պ. Չօպանեանի սուր քննադատութեանց ենթարկուի, սակայն ամէն ցեղերու մէջ ամենէն սիրուած կուռքն ալ օրին մէկը քննադատի մը մուրճով ջախջախուելու սպառնալիքին կրնայ ենթակայ ըլլալ: Միջազգային սիրուած բանաստեղծ մըն էր ռուս Պուշկինը՝ և ահա Պեսարե Իր շարք մը յօդուածներով կը նսեմացնէ անոր արժանիքը. տիեզերական համբաւ մըն էր շինած գերմանացի բանաստեղծ Հայնէն, և ահա Դիւրինդ Իր քննադատականներովը կ'աշխատի կործանել այդ համբաւի հռչակաւոր կուռքը: Մաքս Դօրաու, քննադատական խարազանը շաչելով՝ Էմիլ Զօլան ոլիմբական բարձունքէն վար կը հալածէ: Այն ատեն երբ ծագելու վրայ էր մեր վերածնունդի զրականութիւնը, և մեր զրականութեան մէջ սկսեք էին լսուել Արովեանի, Պէշկովաշչեանի, Հ. Ալիշանի և Հ. Բագրատունիի քնարաշունչ ձայները՝ մամուլը չունէր քննադատութեան բեմ մը: Հիացումը դիտողութեան ենթարկուելու չէր: Եւ գեղարուեստական զրականութիւնը կը ստեղծուէր առանց ո՛ր և է դիտողութեան:

Այսպէս էր նաև երբ Յունաստանի մէջ, Պարթենոնի տաճարին արձանները քանդակեց արուեստի աստուածային շրջանին մօրճը. ժողովուրդը անգիտակցաբար երկրպագութիւն կ'ընէր այդ հրաշալիքին. բայց հին դարերուն մէջ արուեստը ծնունդ էր, իսկ վերջը ան եղաւ աշխատանքի արդիւնք:

Հ. Ս. ԵՐԵՄ.

Շարայարելի